

ні зміни. Саме це вміння поєднувати масові й одиничні факти, загальні закономірності й конкретний їх прояв зумовлюють переваги його праць, зокрема монографії "Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення)" (2001 р.) та докторської дисертації "Історія племен зрубної спільноти" (2002 р.).

Розмаїття інтересів вченого відображено в більш ніж 300 друкованих працях. Серед пристрастей Віталія Васильовича – "письмена" зрубної культури, бабинська культура (багатоваликівської кераміки), старожитності кімерійської пори, інтерес до яких передав йому О.І. Тереножкін. Володіючи колосальною джерельною базою з різних проблем, Віталій Васильович залюбки дозволяє користуватися нею охочим, залюбки консультує всіх бажаючих і ділиться своїми знаннями.

Свідченням знань і авторитету В.В. Отроценка є залучення його до написання узагальнюючих праць з археології та стародавньої історії України, її давньої етнічної історії й історії стародавньої культури, курсу лекцій з археології України. Він є членом Спеціалізованих рад із захисту дисертацій при Інституті археології та Інституті сходознавства ім. А. Кримського, редколегії журналу "Археологія", багатьох серійних видань та окремих збірок, редактором монографій. Він активно співпрацює з енциклопедичними виданнями як автор, є редактором, науковим консультантом і рецензентом "Енциклопедії сучасної України". Його вихованці – такі знані археологи як Р.О. Литвиненко, В.В. Циміданов, Л.А. Черних, С.В. Іванова, Ю.М. Бровендер. Зараз три аспіранти й один здобувач працюють під керівництвом ювіляра над кандидатськими дисертаціями, а перші з тих, хто захистився, – над докторськими. Фактично Віталієм Васильовичем започатковано на сході України школу дослідників зрубних старожитностей. Він є координатором Східноукраїнського філіалу Інституту археології НАНУ, створеного 2004 р.

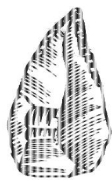
Нині увага В.В. Отроценка зосереджена на дослідженні старожитностей бронзової доби на Луганщині. З 1992 р. він є консультантом Центрально-Донецької археологічної експедиції, керованої його учнем Ю.М. Бровендером. Розкопки в Луганській області поступово переросли в два масштабні українсько-російські проекти. Перший з них стосувався вивчення Капітанівської агломерації поселень зрубної спільноти (1995-1999 рр.). Зокрема, за участі науковців Воронежського державного університету проведено розкопки поселення Капітанове II та видано матеріали цих досліджень (Пряхин А.Д., Отроценка В.В., Беседин В.И., Бровендер Ю.М. Поселение эпохи бронзы Капитаново II. – Воронеж, 2000). Крім того, в Капітановому проведено п'ять науково-практичних польових семінарів з неодмінною публікацією їхніх матеріалів. Другий, масштабніший, проект започатковано 2001 р. і спрямовано на вивчення Донецького гірничо-металургійного центру доби бронзи. В ньому на договірній основі задіяні наукові сили Донбаського державного технічного університету, Воронежського державного університету та Інституту археології НАНУ. Вже проведено шість сезонів розкопок і п'ять польових семінарів "Проблеми гірничої археології" на рудовияві Картамиш біля с. Новозванівка Луганської області.

Віталій Васильович – небайдужий громадянин своєї країни, він прихильник демократичних ідей і в суспільному житті, і в науці. До речі, читачі цієї збірки помітять, що включені до неї статті дуже різні – одні присвячені глобальним проблемам, інші – суто публікаційного характеру, є й просто спірні. В цьому відображена певна життєва позиція Віталія Васильовича – надати можливість висловитися всім. Водночас він непримиримий до фальші, до надуманих сенсацій, псевдонаукових побудов, злочинів грабіжників старожитностей. Намагаючись здолати негативні явища, він активно популяризує здобутки археології в науково-популярних журналах, в пресі, на радіо й телебаченні.

Колеги щиро вітають ювіляра і зичать йому нових звершень.

Залізняк Л.Л., Панченко Ю.В.

НЕОЛІТИЗАЦІЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ: БАЛКАНИ ЧИ "СХІДНИЙ ІМПУЛЬС"?

Центральна Азія).

Проблема переходу первісного населення України до відтворювального господарства, що супроводжувалося поширенням глиняного посуду, – одна з ключових в давній історії регіону. У цій тематиці здавна конкурують дві концепції походження українського неоліту – балкано-дунайська та кавказько-каспійська. Все ж більшість українських дослідників традиційно вважали, що перехід населення України до неоліту стався, перш за все, під впливом балкано-дунайського центру неолітизації Європи, але за певної участі носіїв неолітичних традицій з південного сходу (Кавказ, Прикаспій,

Така подвійна позиція щодо неолітизації Правобережної України у В.М. Даниленка [1969, с.176-183] проявилася в концепції східного імпульсу, згідно з якою найдавніші скотарі кукрецької культури з Передкавказзя та Прикаспію просунулися на захід - до Подніпров'я та Південного Бугу. Під їхнім впливом формувалися найдавніші скотарські приазовська та сурська культури. Землеробство на території України принесла з Подунав'я людність культури Криш, під впливом якої, а також за участю скотарів східного походження, за В.М. Даниленком, формувалася буго-дністровська культура (далі БДК).

Д.Я. Телегін пріоритет у неолітизації лісостепоного Правобережжя віддавав неоліту Балкано-Дунайського регіону, а Південно-Східної України – Кавказу.

Один з авторів цих рядків вважає, що неолітизація України сталася, перш за все, внаслідок чотирьох основних хвиль неолітичних мігрантів з Подунав'я (Гребеники, Криш, КЛІСК, Кукутені-Трипілля) [Залізник, 1998, с.290, 294]. Водночас він не заперечує наявність східних генетичних зв'язків північно-східної провінції неоліту України з гребінцево-накольчатою керамікою. Пам'ятки типу Платовський Став Східного Надазов'я, вірогідно, полишені ранньонеолітичними мігрантами з Кубані, Передкавказзя та Прикаспію, які певною мірою впливали на неолітизацію регіону [Залізник, 1998, с.229-232; 2005а, с.96].

Активною прибічницею приходу найдавніших носіїв відтворювального господарства в Україну з південного сходу є Н.С. Котова, яка вважає балкано-дунайські впливи на регіон пізнішими порівняно зі східними. В монографії "Неолітизація України" [2002, с.78] дослідниця висунула низку аргументів на користь пріоритету південно-східного джерела неолітизації України. На підтвердження цього наведено дані хронології, палеоекономіки, археології. Не всі вони, на жаль, переконливі. На думку Н.С. Котової, новим важливим аргументом на користь первинності східного імпульсу в неолітизації території України є ранні дати елшанської неолітичної культури Саратовського Поволжя. Вони коливаються в межах від 8000 до 6800 BC cal і є значно ранішими за появу не тільки першої нині відомої буго-дністровської кераміки та кераміки неоліту Греції (після 6800 BC), але й найдавніших керамічних шарів пам'яток Близького Сходу (не раніше 7000 BC).

Зазначимо, що час поширення найдавнішої кераміки на Близькому Сході та Балканах підтверджують дані багатьох наукових дисциплін, отримані вченими різних країн, в тому числі й великі серії радіокарбонних дат різних лабораторій світу [Hassan, 2000; Colledge et al., 2004]. Зокрема, останнім часом отримані численні дати C14 для ранніх неолітичних пам'яток Європи [Biagi, Spataro, 2005; Biagi, Shennan, Spataro, 2005]. За ними найдавніша неолітична спільнота Середнього Подунав'я Криш-Старчево-Кереш (від якої походить буго-дністровська культура України) датується між 6200 та 5500 BC cal. Цікаво, що її поширення з басейну річки Стримон в Болгарії на все Середнє Подунав'я аж до верхів'їв р. Тиси сталося наприкінці VII BC cal за короткий час, що не перевищує 150 років.

На тлі згаданих десятків радіовуглецевих дат вісім старих дат елшанської культури, зроблених майже 10 років тому на такому ненадійному для датування матеріалі, як мушлі, не викликають довіри. До речі, десятки радіовуглецевих дат, отриманих по мушлі в 70-80-ті рр. XX ст. для мезолітичних стоянок України (Ігрень 8, Ласпі 7, Шан-Коба, Кукрек та ін.), зараз викликають великий сумнів не тільки у археологів, але й у геофізиків, які їх робили. Отже, радіокарбонні дати елшанської культури Поволжя потребують ретельної перевірки, тим паче, що на них базуються новітні революційні концепції щодо неолітизації не тільки території України, а й усієї Східної Європи.

Серед археологічних ознак східних впливів у неоліті України в монографії Н.С. Котової фігурує гостре дно посуду. На думку авторів цих рядків, цей елемент кераміки навряд чи може слугувати достовірним показником напрямку культурно-генетичних зв'язків населення. Гостродонний посуд повсюдно поширений у примітивних неолітичних спільнотах лісової та лісостепоної смуг усієї Євразії – від культури Ертебелле Ютландії до неоліту Уралу й далі до Тихого океану. Навряд чи варто виводити цю глобальну особливість посуду лісового неоліту Євразії з одного культурного центру. Гостре дно свідчить не про напрямок культурно-генетичних зв'язків, а про примітивний побут первісного населення, житла якого не мали рівної долівки, печей з плоским черенем, столів тощо. Гостродонні горщики не ставили на плоску поверхню, а встромляли в попіл вогнища, рихлу піщану поверхню стоянки чи долівки мисливсько-рибальського чуму.

Важко погодитися і з твердженням Н.С. Котової, що рання дата (6500 BC) стоянки Матвіїв Курган у Надазов'ї є ще одним доказом первинної неолітизації України саме зі сходу. Швидше, навпаки. Адже, починаючи з автора розкопок пам'ятки Л.Я. Крижевської, більшість дослідників (В.Н. Станко, В.О. Манько, О.В. Тубольцев, Д.Л. Гаскевич, Л.Л. Залізник) вбачають паралелі її кременю в матеріалах гребениківської культури Одещини. Після встановлення генетичного коріння останньої в прото-неоліті Балкан [Залізник, 1995; 1998, с.183, 212; 2005а] стоянка Матвіїв Курган виглядає як крайній пункт просування протонеолітичних мігрантів з Подунав'я на схід. Тобто, з позицій сучасного мезолітознавства матеріали Матвієвого Кургану свідчать на користь неолітизації Північного Надазов'я не з Кавказу, а, скоріш, з Нижнього Подунав'я.

Палеозоологічні аргументи на користь проникнення найдавнішого тваринництва на територію України саме зі сходу також непереконливі. Важливим з них є посилання Н.С. Котової на наявність у нижніх докерамічних шарах Кам'яної Могили, для яких отримано дві дати (близько 7500 BC), кісток

доместикованих вівці, кози, корови, собаки і навіть коня. Зазначимо, що ці визначення І.Г. Підоплічка давно викликають сумніви у переважній більшості фахівців через велику вірогідність змішування матеріалів різних шарів багатшарового поселення в процесі розкопок. Сумніваються в їхній достовірності і В.О. Шнірельман [1989] та О.П. Журавльов, на палеозоологічні дані яких спирається концепція неолітизації України Н.С. Котової. Цікаво, що різка критика цих палеозоологічних визначень І.Г. Підоплічка остеологічних матеріалів з Кам'яної Могили, аж до повного їх заперечення, міститься в статті, співавтором якої є сама Н.С. Котова: "На думку авторів статті, стратиграфія поселення 1 поблизу Кам'яної Могили викликає багато запитань, відповідь на які... одержати не можна" [Журавльов, Котова, 1996, с.5, 6]. Різко негативна оцінка дослідницею матеріалів, на яких базується її ж концепція неолітизації України, робить позицію Н.С. Котової подвійною, а побудови непереконливими.

Відштовхнувшись від цих вкрай сумнівних даних по фауні нижніх шарів Кам'яної Могили, дослідниця припускає: "Приазов'є, особливо захadne, входило в зону местной domestикации лошади. В связи с тем, что здесь (в Приазовье – Л.З., Ю.П.) обитали туры и кабаны, а на Северном Кавказе муфлоны и безоаровые козы, которые были исходными формами для домашних овец и коз (Амирханов, 1987, с.164), нельзя исключить также возможность местного одомашнивания мелкого и крупного рогатого скота в Передкавказье и Приазовье не позднее 6700 (7600) г. до н.э., судя по материалам Каменной Могили 1. Возможно, около 6000 (6800) г. до н.э. здесь же была одомашнена свинья" [Котова, 2002, с.77].

Починаючи з пізнього плейстоцену, тим паче на початку голоцену "тури й кабани водилися" не тільки в Надазов'ї, але й в усій південній та середній смузі Європи – аж до атлантичного узбережжя. Однак жоден палеозоолог не використовує цей відомий факт для висновку, що батьківщиною доместикованої корови та свині були Ірландія, Данія чи Баварія. Тому наявності дикого кабана та тура в Надазов'ї ще замало, щоб говорити про їхню domestикацію саме тут.

Зроблене на основі сумнівних, навіть на думку самої Н.С. Котової, палеозоологічних даних припущення в тій же праці переростає в цілковиту впевненість, з якою дослідниця малює захоплюючу картину переможної ходи скотарства в Східній Європі з Передкавказзя та Надазов'я. "Изучение фауны неолита Украины показало, первые домашние животные (крупный и мелкий скот, лошадь и собака) известны в степном Приазовье уже в середине 7 (8) тис. до н.э. Несомненна (!?) местная domestикация лошади и возможна domestикация быка. Мелкий рогатый скот, видимо, был заимствован у местного населения Приазовья и Предкавказья. Около 5600 (6400) г. до н.э. вместе с керамикой появляется домашняя свинья, которая могла быть заимствована также у населения северного Приазовья. Из западного Приазовья и степного Поднепровья домашние животные и этот вид животноводства распространяется в лесостепное Побужье и несколько позднее по всей территории Украины" [Котова, 2002, с.60].

Картина вражаюча, але непереконлива, бо спирається на загадані більш, ніж сумнівні, остеологічні матеріали. Наприклад, як можна вірити категоричним твердженням дослідниці про "несомненно местную domestикацию лошади", якщо в іншому місці вона пише, що "невеликі вибірки роблять проблематичними всі спроби видового визначення кісток коня з неолітичних поселень України" [Журавльов, Котова, 1996, с.7]. Не переконує й виділення двох видів скотарства й 12 варіантів неолітичної череди на основі непередставницької вибірки фауністичних решток з нечисельних неолітичних поселень України. Тим паче, що сама автор стверджує, що "на даному етапі дослідження (неоліту України – Л.З.) неможливо впевнено визначити тваринництво як основну галузь господарства... Нечисленні остеологічні матеріали не дозволяють поки що говорити про існування будь-якої спеціалізації в тваринництві цих груп населення" [Журавльов, Котова, 1996, с.11].

Зайва категоричність висновків дослідниці за бідної джерельної бази, очевидної суперечливості її позицій та непереконливості аргументів викликали заслужену критику концепції неолітизації Н.С. Котової з боку провідних неолітознавців України [Телегін, Титова, Пустовалов, 2005].

Наведені приклади сучасної аргументації висловленого ще 40 років тому В.М. Даниленком припущення про "східний імпульс" в неолітизації України свідчать, що це питання ще далеко від остаточного вирішення. Не заперечуючи реальність певних впливів зі сходу на неоліт України (про що свідчить "східний" гребінцево-накольчастий декор неолітичного посуду Лівобережжя, південно-східні паралелі кременю пам'яток типу Платовський Став тощо), зазначимо, що на сьогодні немає достатніх підстав говорити про пріоритет саме східного імпульсу в первинній неолітизації території України. Скоріш навпаки, балкано-дунайські неолітичні впливи на первісну Україну простежуються значно рельєфніше і на великому масиві археологічних джерел, представлених матеріалами цілої низки археологічних культур Правобережної України – гребениківської, Криш, буго-дністровської, лінійно-стрічкової кераміки, Кукутені-Трипілля. Тобто, Україна не є винятком в загальноєвропейському контексті. Як уся Центрально-Східна Європа, Україна, передусім Правобережна, неолітизувалася в VII–VI тис. BC з Балканів через Подунав'я.

Першою з чотирьох згаданих хвиль мігрантів з балкано-дунайського регіону, які призвели до неолітизації Правобережної України, була протонеолітична гребениківська [Залізник, 1995; 1998]. Своєрідний крем'яний комплекс гребениківської культури з'явився на Одещині раптово і в уже сформованому вигляді. Йому властиві сплюснені нуклеуси для відтиску правильних пластин, з перетинів яких виготовляли численні серії симетричних трапецій. Судячи з дат гребениківських і подібних їм пам'я-

ток, ця людність просунулася в Північно-Західне Надчорномор'я близько середини VII тис. BC cal, більшість же цих пам'яток датується другою половиною цього тисячоліття [Залізняк, 2005б, с.10].

Гребениківська традиція обробки кременю, на думку авторів, не має місцевого коріння. Зате її прямі паралелі знаходимо на численних ранньонеолітичних пам'ятках середньодунайської культурної спільноти Криш-Старчево-Кереш кінця VII–поч. VI тис. BC cal, а також на їхніх генетичних попередниках у Фессалії (Аргісса, Протосекло, Неа Нікомедія, Франхті), які датуються кінцем VIII–серединою VII тис. BC cal (рис.1). Саме в Східній Греції зафіксовані найдавніші в Європі прояви подібної до гребениківської відтисної технології, що супроводжується серіями правильних трапецій [Kozłowski, 1985; Perles, 1985]. Усе це дало підстави генетично пов'язувати гребениківську культуру Північно-Західного Надчорномор'я з протонеолітом та раннім неолітом Балкан та Подунав'я [Залізняк, 1995, с.6; 1998, с.183; 2005 а, б].

Гребениківські мігранти з Нижнього Подунав'я застали в Південно-Західній Україні кукрецьких аборигенів надчорноморських степів. Слідами контактів з ними є обов'язкова кукрецька домішка (вкладні, пластинки з притупленим краєм, олівцеподібні нуклеуси) в комплексах гребениківської культури Одещини та Миколаївщини. Схоже, під тиском протонеолітичних переселенців з півдня кукрецькі відходять у лісостепову смугу Молдови та Правобережної України, де кукрецько-гребениківський синтез тривав і далі [Залізняк, 1998, с.183; Залізняк, Манько, 2004]. Причому, якщо в степовому Надчорномор'ї гребениківський елемент домінує над кукрецьким, то в лісостепу Молдови, Побужжя та Буго-Дніпровського межиріччя навпаки – гребениківські трапеції та плоскі нуклеуси є домішкою до в цілому кукрецьких крем'яних комплексів. Маються на увазі пам'ятки типу Фрумушика (Старі Бедрякі, Варварівка IX, Гура-Кам'янка IV, Фрумушика I, Цариград II та ін.) Північної Молдови, а також стоянки Добрянка 1, 2, 3 на Тікичі, Велика Андрусівка на Дніпрі та ін. Виділені ще О.П. Чернишем і Д.Я. Телегіним [1982, с.100] пам'ятки типу Фрумушика сучасні дослідники Молдови називають "реутським варіантом кукрецького технокомплекса" [Коваленко, Цой, 1999, с.262], який зазнав гребениківських впливів з Надчорномор'я.

Слідом за гребениківською на Південно-Західну Україну котилися нові хвилі неолітичних мігрантів з Подунав'я – людність культури Криш-Кереш, лінійно-стрічкової кераміки (КЛСК) (рис. 1), Кукутені-Трипілля. Носії культурних традицій Криш-Кереш просунулися в басейни р. Серет, Прут, Дністер, а, можливо, й далі - до Середнього Бугу - на початку VI тис. BC cal через перевали Південних Карпат із Трансильванії. Їхній крем'яний інвентар схожий на гребениківський, перш за все, за домінуванням правильних трапецій, які на пізніших пам'ятках набувають асиметрії. Подібні до гребениківських і особливо кришських вироби з кременю знаходимо в КЛСК, яка походить від культури Кереш Угорщини й потрапила на Правобережну Україну з північного заходу через Південну Польщу в середині VI тис. BC cal (рис.1). За КЛСК з Румунської Молдови на Середній Дністер і далі на Буг просунулася людність Кукутені-Трипілля.

Всі ці неолітичні мігранти тиснули на автохтонів Південно-Західної України, асимілюючи та витісняючи їх у північно-східному напрямку. Спочатку це були місцеві кукрецькі мисливці й рибалки, які, відходячи через правобережний лісостеп в напрямку Києво-Черкаського Подніпров'я, полишили кукрецькі крем'яні комплекси зі слідами гребениківських та кришських впливів (трапеції, плоскі нуклеуси, кераміка з кришським декором). Маються на увазі згадані стоянки типу Фрумушика Молдови, Добрянки 1, 2, 3 тощо. Наслідком кришсько-кукрецького синтезу можна вважати буго-дністровську культуру, раннім

Рис. 1. Ранній неоліт Південно-Східної Європи (VII-VI тис. BC cal). Умовні знаки: 1 – пам'ятки культур гребениківської, 2 – кукрецької, 3 – буго-дністровської, 4 – кришської; 5 – кордон культурної спільноти Караново I – Старчево – Кереш; 6 – напрямки розселення ранньонеолітичної людності Подунав'я; 7 – розселення носіїв гребениківських традицій

пам'яткам якої властива кераміка з виразними рисами кераміки Криш та крем'яний комплекс, що поєднує кукрецькі та гребениківські вироби. Виразний приклад таких синкретичних кришсько-кукрецьких комплексів дають матеріали стоянки Печера раннього етапу буго-дністровської культури Побужжя [Залізняк, 2005а, с.143-146]. Під тиском неолітичних мігрантів з Подунав'я буго-дністровці з Побужжя принесли в Києво-Черкаське Подніпров'я кукрецько-кришський крем'яний інвентар та кераміку самчинського етапу БДК з елементами кришського декору (Лазарівка, Крушники, Прибір 7а, Велика Андрусівка). Саме це населення започаткувало дніпро-донецьку культуру Середнього Подніпров'я [Залізняк, Манько, 2004]. Неолітизація Правобережжя відбувалася в кінці VII-VI тис. BC за принципом доміно, коли кожна наступна хвиля неолітичних мігрантів з південного заходу виштовпувала попередню (як до того мезолітичних аборигенів) у північно-східному напрямку - в Середнє Подніпров'я і навіть на Лівобережжя Дніпра (рис.1).

Певне світло на механізм процесів неолітизації лісостепового Правобережжя проливають матеріали стоянок біля с. Добрянки на Черкащині [Залізняк, Манько, 2004; Залізняк, Товкайло, Кухарчук, 2005; Залізняк, 2005а, с.128-146; Залізняк, Товкайло, Журавльов, 2005]. Їхній інвентар демонструє синтез виробів місцевої кукрецької культури пізнього мезоліту з властивими протонеолітичним та неолітичним прибульцям з Подунав'я трапеціями та нуклеусами гребениківського типу, керамікою з кришським орнаментом. Сліди такого синтезу простежуються в крем'яному комплексі Добрянки 2.

Скупчення ранньонеолітичних стоянок Добрянки 1-3 досліджено на трьох мисах тераси лівого берега р. Тікич біля гранітних порогів, що на південному краю с. Добрянки Тальнівського р-ну Черкаської обл. Стоянка Добрянки 2 розташована південніше Добрянки 1 на порослому старими соснами піщаному мисі, поверхня якого має помітний ухил у бік річки. Пам'ятка досліджувалася експедицією Національного університету "Києво-Могилянська Академія" під керівництвом Л.Л. Залізняка в 2003 та 2005 рр. 2003 р. на пам'ятці був закладений розкоп площею 5x4 м, яким керував співробітник ІА НАНУ В.О. Манько. Її матеріали [Залізняк, Манько, 2004] принципово не відрізнялися від отриманих на сусідніх стоянках Добрянки 1 і 3 за винятком відсутності трапецій. З метою перевірки невідповідності цієї особливості 2005 р. під керівництвом аспіранта КНУ ім. Т. Шевченка Ю.В. Панченка досліджено ще 21 кв. м пам'ятки на ділянці, яка прилягала до попереднього розкопу з північного сходу.

Стратиграфія напластувань Добрянки 2 багато чим нагадувала нашарування Добрянки 1. Поверхня перекрита 40 см жовтого, навіяного вітром на початку XX ст., піску. Цей пізній надувний пісок ліг на піщаний гумус потужністю до 70 см. На відміну від чорно-бурого гумусу Добрянки 1 він гумусований значно менше, тому має сірий колір, який поступово втрачає інтенсивність зверху до низу. Помітні на профілях округлі плями світлого та темного забарвлення полишені землерийними тваринами. Нижня межа гумусу з підстиляючим світло-жовтим стерильним піском нечіткий. Крем'яні, гранітні камені, шматки вохри та невеликі фрагменти неолітичної кераміки тяжіли до середньої частини гумусу. Значно менше їх знайдено у верхній та нижній частинах гумусованого піску.

Набута за два роки колекція кременю нараховує 2631 виробів, з яких 180 мають вторинну обробку, що складає 5,8% комплексу (см. табл.). Сировиною служив різнобарвний гальковий крем'яний з моренних відкладів Риського зледеніння, відслонення яких відомі за 40 км на північ у верхів'ях Гнилого Тікича. Провідними типами нуклеусів є олівцеподібні (рис.2, 48-51) та конічні (рис.1, 59-61). Знайдені так звані таблетки – сколи оживлення з площадок відтиснених ортогнатних нуклеусів (рис.2, 52-55), окремі дископодібні ядрища для відщепів (рис.2, 56), атипові призматичні й нуклеовидні уламки.

Серед мікролітів - 14 кукрецьких вкладнів (рис.2, 26-33), 13 мікропластинок з притупленим краєм (рис.2, 2-14), абузівське вістря (рис. 2, 1), три фатьмакобинські вістря (рис. 2, 21-23), вістря яніславицького типу (рис. 2, 25), два мікрорізці (рис. 2, 24), дрібний симетричний трикутник (рис. 2, 19), а також знайдені 2005 р. два уламки правильних трапецій (рис. 2, 17, 18).

Скребачки становлять більше половини виробів з ретушню (рис.3). Майже всі вони виготовлені з відщепів. Представлені округлі високі та звичайні, а також підокруглі. Є поодинокі кінцеві на відщепі, бічні, стрільчасті. 40% скребачок – неправильної форми на відщепі. В цілому колекція скребачок стоянки аналогічна великим серіям скребачок з розташованих поруч пам'яток Добрянки 1 та Добрянки 3.

Різців учетверо менше, ніж скребачок. Вони представлені виразними кукрецькими типами, зокрема з плоскими різцевими сколами на відщепі (рис.2, 43-46) та в'язчисто-ретушними (рис.2, 47). Знайдено перфоратор (рис.2, 34), уламки пластин з ретушню (рис.2, 35-38).

Знайдені невиразні уламки неолітичної кераміки з рослинною домішкою в глині, а також погано вцілілий розвал горщика з рихлої пористої глиняної маси.

В процесі розкопок стоянки Добрянки 2 2005 р. отримана аналогічна добутій 2003 р. виразна колекція кременю кукрецького типу, в якій, однак, є два уламки правильних трапецій (рис.2, 17, 18). Таким чином, крем'яний комплекс Добрянки 2 принципово не відрізняється від сусідніх і відображає вплив на кукрецьких аборигенів Правобережного лісостепу неолітичних колоністів з південного заходу.

Подібний синтез кукрецьких традицій з принесеними з Подунав'я гребениківськими, а, можливо, й кришськими, простежується на матеріалах пам'яток типу Фрумушика півночі Молдови (Варварівка IX, Старі Бедражі, Гура-Каменка VI, Цариград II, Костешти, Фрумушика 1). Наприклад, близькі пара-

лелі Добрянці знаходимо в крем'яному комплексі Цариград II з верхів'їв р. Реут на півночі Молдови [Коваленко, Бодян, 1999].

Крем'яний комплекс Цариград II чисельністю 2164 виробів, в тому числі 189 з ретушшю, походить із зруйнованого оранкою чорнозему, в якому також знайдені нечисленні дрібні уламки неолітичної кераміки з травою в глині.

Поряд з правильними конічними нуклеусами, що за формою наближаються до олівцеподібних (рис.4, 47-50), наявні призматичні, в тому числі сплюснені гребениківського типу (рис.4, 51). Скребачки становлять більше половини ретушованих знарядь, а різці лише 8%. Серед скребачок домінують вироби на відщеплах, в тому числі округлі і підокруглі (рис.4, 29-40, 44, 45). На відміну від Добрянки, виразними серіями представлені кінцеві скребачки на відщеплах та пластинах (рис.4, 23-28). Серед різців трапляються на відщеплах кукрецького типу (рис.4, 41-43). Знайдені пластини з ретушшю, поодинокі свердла (рис.4, 46).

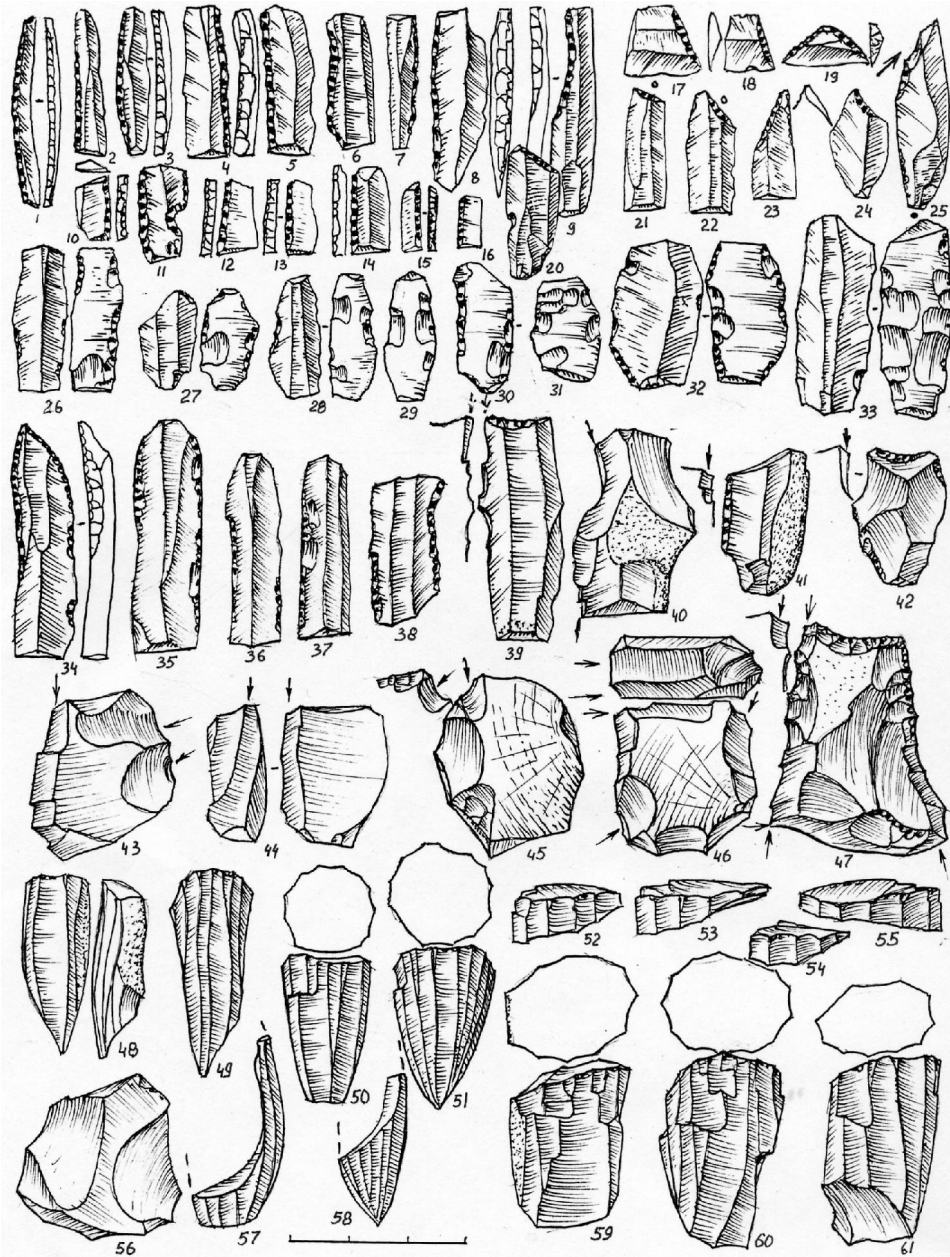

Рис. 2. Добрянка 2. Крем'яний інвентар

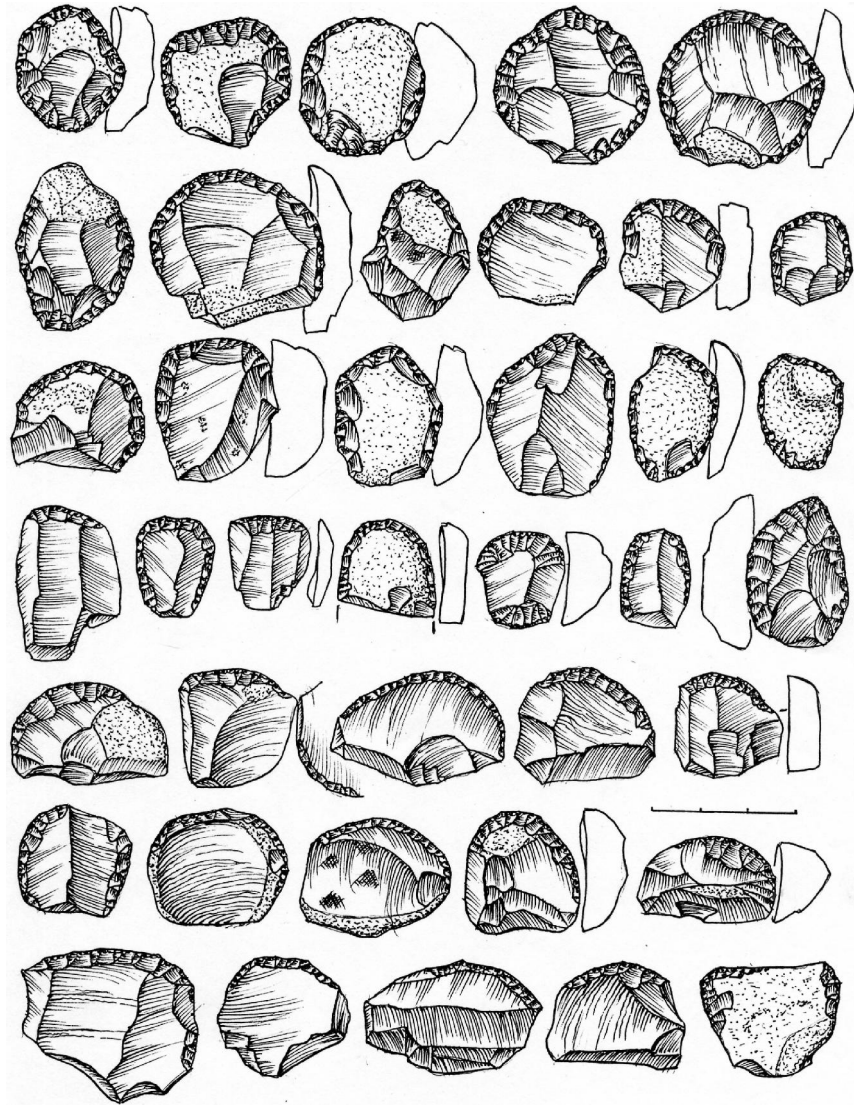

Рис. 3. Добрянка 2. Скребачки

Мікронабір Цариграда II дуже нагадує добрянський. Виразними серіями представлені досить масивні пластинки з притупленим крутою ретушшю краєм (рис.4, 1, 6-13). Серед них трапляються вироби з ретушованими торцями – можливо уламки вістер абузівського типу (рис.4, 2-5). Є фатьмакобінські вістря (рис.4, 20), три мікрорізці (рис.4, 21, 22), кукрецькі вкладні (рис.4, 19), уламки транкованих пластин (рис.4, 14, 15). Трьома екземплярами представлені симетричні трапеції гребениківського типу на перетинах досить широких пластин (рис.4, 16-18).

Отже, подібний до добрянських, цілком кукрецький комплекс Цариград II також містить окремі гребениківські елементи (трапеції, сплюснені нуклеуси для відтискних пластин).

Зрозуміло, що кукрецькі та гребениківські вироби мають різне походження і належать до різних культурних традицій. Однак спроба пояснити наявність згаданих різнокультурних елементів в одних крем'яних комплексах механічним змішуванням різночасових матеріалів не витримує критики. В такому випадку дійдемо абсурдного висновку, що всі, крім Гіржево, гребениківські та кукрецькі комплекси Молдови, Південно-Західної й Центральної України змішані. Адже на всіх стоянках пізнього мезоліту та раннього неоліту від гирла Дунаю до Дніпра кукрецькі вироби знайдені разом з гребениківськими трапеціями.

Отже, присутність в одних комплексах виробів кукрецької та гребениківської культур здебільшого не є результатом механічного змішування різночасових матеріалів. На нашу думку, переважно це так звана органічна суміш – сполучення різнокультурних матеріалів внаслідок спільного мешкання

на одному поселенні носіїв різних культурних традицій [Залізняк, 1998, с.218-220; Залізняк, Манько, 2004, с.146-148].

Таким чином, неолітизація Південно-Західної України проходила в формі синтезу місцевої кукрецької культури з культурою неолітичних колоністів з Балкан і Подунав'я. Археологічним наслідком цього процесу стало виникнення синкретичних крем'яних комплексів, в яких поєднуються кукрецькі вироби з принесеною з Балкан і Подунав'я протонеолітичною технікою виготовлення відтиснених пластин і правильних трапецій. Іншими словами, пізній трапеційний Кукрек України, на відміну від раннього без трапецій (нижні шари Кам'яної Могили, Ігрень 8, Кукрек, Вишенне II), відбиває процес неолітизації автохтонів під впливом Подунав'я.

Таким чином, численні археологічні факти переконливо свідчать про неолітизацію Південно-Західної України в кінці VII-VI тис. BC cal під потужним впливом з балкано-дунайського регіону.

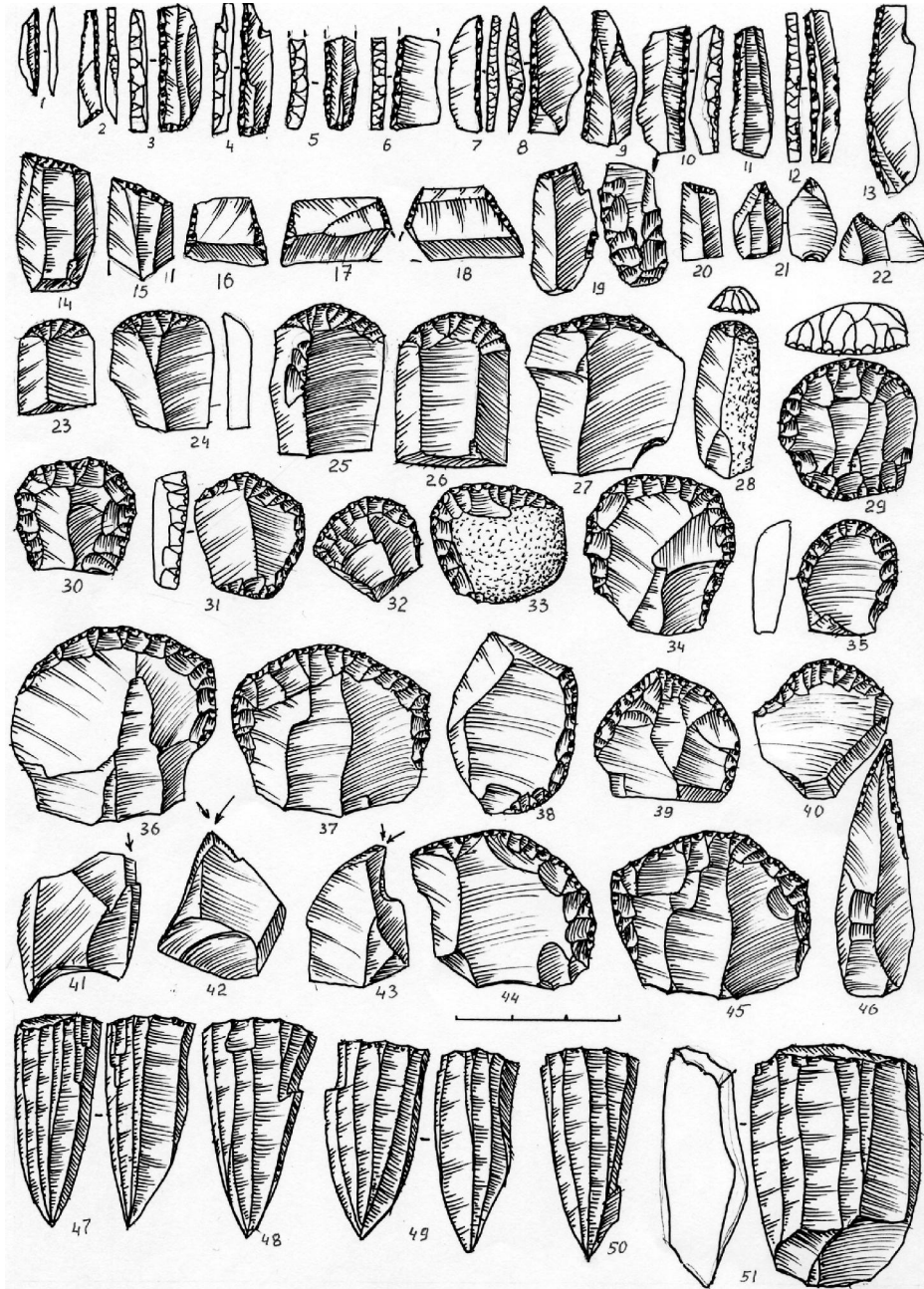

Рис. 4. Цариград II. Крем'яний інвентар, за Коваленко С.И. та Бодян С.А., 1999.

Таблиця 1

Крем'яні вироби стоянки Добрянка 2, розкопки 2003, 2005 рр.

Номенклатура виробів		Скребачки:	86
Нуклеуси: олівцеподібні	7	округлі високі	5
конічні атипові	4	округлі звичайні	8
одноплощ., однобічні		підокруглі	15
дископод. для відщеп.	3	кінцеві на пластинах	1
Підпризматичні	5	на відщепах	5
Авіважі	16	бічні	11
нуклевидні уламки	48	стрільчасті	4
Платівки, уламки, перетини	441	несталої форми, уламки	37
Відщепи та уламки кременю	1927	Різці	22
Кукрецькі вкладні типові	9	кукрецькі з плоск.сколом	7
атипові	5	вигн.часторетушні	2
Трапезії	2	бічні ретушні	3
Пласт. з притупленим краєм	13	кутові	4
Вістря фатьмакобінські	3	атипові	6
абузівське	1	Платівки: з ретушню	7
Яніславицьке	1	з нерегулярною ретушню	12
Платівка зі скошеним кінцем	1	Відщепи з ретушню	12
Мікрорізці	2	Ретушери	1
Трикутник	1	Усього кременів,	2631
Проколки та розвертки	2	в тому числі з ретушню	180

Список використаних джерел

1. Амирханов Х.А. Чохское поселение. - М., 1987.
2. Даниленко В.Н. Неолит Украины. - К., 1969.
3. Журавльов О.П., Котова Н.С. Тваринництво неолітичного населення України // Археологія. – 1996. – №2.
4. Залізняк Л.Л. Пізній мезоліт України // Археологія. – 1995. – №4. - С. 3 — 16.
5. Залізняк Л.Л. Передісторія України X-V тис. до н.е. - К., 1998. - 306 с.
6. Залізняк Л.Л. Фінальний палеоліт і мезоліт континентальної України // Кам'яна доба України. - К., 2005а. – Вип.8.
7. Залізняк Л.Л. Чорноморський потоп та його археологічні наслідки // Археологія. – 2005б. – №3. - С.3–12.
8. Залізняк Л.Л., Манько В.О. Стоянки біля с.Добрянка на р.Тікич та деякі проблеми неолітизації Середнього Подніпров'я // Кам'яна доба України. - К., 2004. – Вип.5. - С.137-168.
9. Залізняк Л.Л., Товкайло М.Т., Кухарчук Ю.В. Дослідження стоянки біля с. Добрянка на Черкащині Археологічною експедицією НАУКМА 2001, 2003, 2004 рр. // Магістеріум, 20. - К., 2005. - С.6-17.
10. Коваленко С.И., Бодян С.А. Цариград II – поселение раннего неолита на р.Реут в Молдове // Stratum Plus. - 1999. - № 2. - С.141-147.
11. Коваленко С.И., Цой В.Б. К вопросу о развитии позднемезолитических индустрий в Карпато-Днестровском регионе // Stratum Plus. - 1999. - № 1. - С.257-262.
12. Котова Н.С. Неолітизація України. - К., 2002. - 268 с.
13. Станко В.Н. Мирное. Проблема мезолита степей Северного Причерноморья. – К., 1982. – 173 с.
14. Телегін Д.Я. Мезолітичні пам'ятки України. – К.: Наукова думка, 1982. – 243 с.
15. Телегін Д.Я., Титова О.М., Пустовалов С.Ж. Рец. на: Н.С.Котова. Неолитизация Украины (Луганськ: Шлях, 2002, 123 с.) // Праці Центру пам'яткознавства. - 2005. - №5. - С.304-314.
16. Товкайло М.Т. Неоліт степового Побужжя // Кам'яна доба України. - К., 2005. – Вип.6. - 165 с.
17. Шнурельман В.А. Возникновение производящего хозяйства. - М., 1989.
18. Biagi P. & Spataro M. Rapid rivers and slow seas? New data for the radiocarbon chronology of the Balkan peninsula // Prehistoric Archaeology & Anthropological Theory and Education. - RPRP 6-7, 2005. - P.35-40.
19. Biagi P. Shennan S. & Spataro M. New observations on the radiocarbon chronology of the Starcevo-Kris and Coros Cultures // Prehistoric Archaeology & Anthropological Theory and Education. - RPRP 6-7, 2005. - P.41-50.
20. Colledge S., Conolly J., Shennan S. Archeobotanical Evidence for the Spread of farming in the Eastern Mediterranean // Current Anthropology. – 2004. - Vol. 45. - P.35-58.
21. Hassan F.H. Spread of Food Production in the Middle East // A Semi-Annual Archaeological Refereed Journal on the Arab World. - Issue №1. - January, 2000. - P.7-28.
22. Kozłowski S.K. The Preneolithic base of the Early neolithic stone in Europe // Chipped stone industries of the early farming cultures in Europe. – Warsaw University, 1985. – P.9–18.
23. Perles C. Les industries du neolithique "preceramique" de Grece: nouvelles etudes, nouvelles interpretations // Chipped stone industries of the Early Farming cultures in Europe. – Warsaw University, 1985. – S.19–40.